

Henryk Siemieniak

Demokratyzacja instytucji edukacyjnych w Polsce : postęp ku integracji europejskiej

Chowanna 2, 6-13

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 1997	R. XL (LI)	T. 2 (9)	s. 6—13
------------	--	---------------	---------------	-------------	---------

ARTYKUŁY

Henryk SIEMIENIAK

Demokratyzacja instytucji edukacyjnych w Polsce — postęp ku integracji europejskiej*

Od blisko siedmiu lat trwa w Polsce proces głębokich przemian systemowych. Zmiany te postrzegam w określonej perspektywie: pedagoga polskiego, od wielu lat związanego z kilkoma środowiskami akademickimi szkolnictwa wyższego w Polsce, ale zarazem humanisty i badacza, mieszkańca Republiki Federalnej Niemiec. Mam świadomość, iż ośmioletnia nieobecność w kraju powoduje, że podejmując się ryzyka przygotowania niniejszego tekstu do druku, wkraczam często w delikatną materię związków przyczynowo-skutkowych innego przecież świata, nie do końca mi już znanego. W nadziei na życzliwe przyjęcie przez Czytelnika poniższych dywagacji przedkładam niniejsze opracowanie.

*
*
*

Demokratyzacja oświaty w Polsce jest konsekwencją przemian społeczno-politycznych zapoczątkowanych w 1989 roku. Pierwsze wolne wybory

* Fragmenty niniejszego artykułu oparte zostały na tekście złożonym do druku w języku angielskim pt. *Educational Democratization in Poland-Change. Progress and European Integration*. Według zapewnień redaktorów naukowych (D. Marzec, A. Radziejewicz-Winnicki) ukaże on się drukiem w pracy zbiorowej *Educational Democratization in Poland: Tradition and Post-Communist Transformation*, nakładem Wydawnictwa WSP w Częstochowie w 1998 roku.

dały podstawę do zmian i kształtowania państwa opartego na zasadach demokratycznych.

Tworzone przez państwo w okresie powojennym instytucje miały wzmacniać władze. Dlatego też nie były one nakierowane na pobudzenie rozwoju istniejących sił społecznych, lecz często hamowały tę dynamikę. W efekcie nastąpiło znaczne osłabienie autonomicznych czynników dynamiki rozwoju społecznego (Koralewicz, 1987).

Obserwowane zmiany w ciągu ostatnich lat potwierdzają wyraźnie obrany kierunek polityki państwa, zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i międzynarodowych. A mianowicie — w ramach przyjętego programu reform tworzenie systemu sprawiedliwości społecznej, który gwarantować powinien obywatelom równe prawa, a także reformy dynamizujące rozwój gospodarczy kraju, a na arenie międzynarodowej aktywne współuczestniczenie w rozwiązywaniu najistotniejszych problemów Europy i świata.

Demokrację można zdefiniować jako system rządów, w którym obywatele wybierają swoich przedstawicieli w regularnych wyborach, opartych na współzawodnictwie kandydatów, przy jednoczesnym zabezpieczeniu podstaw swobód obywatelskich. Definicja ta pomaga odróżnić kraje demokratyczne od jawnie niedemokratycznych. Należy także dostrzegać różnice w poziomach demokracji, gdyż wybory mogą zapewnić większy lub mniejszy udział w procesach politycznych. Swobody obywatelskie natomiast mogą być lepiej lub gorzej przestrzegane (Steiner, 1993).

Polska jako państwo demokratyczne stara się o przyłączenie do Unii Europejskiej. Przyjęty program stopniowej asocjacji jest bezpośrednio obserwowalny w sferze przemian społecznych, gospodarczych, a także świadomościowych. Poza istotnymi zmianami strukturalnymi i funkcjonalnymi widoczne są pozytywne przeobrażenia w oświacie.

Wprowadzona demokratyzacja edukacji stanowi proces przemian normatywnych, strukturalnych i organizacyjnych, w których określa się i tworzy niezbędne warunki do funkcjonowania oświaty opartej na zasadach równości i sprawiedliwości społecznej. To właśnie edukacja w swoich funkcjach podstawowych staje się w procesie integracji z Unią Europejską ważnym czynnikiem. Z jednej strony tworzenie edukacji opartej na pryncypiach demokratycznych daje szansę indywidualnego rozwoju jednostki w procesie kontynuacji kulturowej, a z drugiej — tworzenie polityki oświatowej stawia oświatę polską z jej osiągnięciami i tradycją w systemie europejskiej polityki oświatowej.

Demokratyczna oświata powinna poszerzyć zakres swobód obywatelskich w sferze świadomej partycypacji jednostki w przeobrażeniach i rozwoju kraju oraz dawać gwarancje uzyskania wykształcenia, porównywalnego z wykształceniem w innych krajach europejskich. A więc preferuje się system indywidualnego kształtowania systemu edukacyjnego przy zachowaniu ciągłości kulturowej kraju w ujęciu Europy zjednoczonej.

Tendencje zmian w edukacji współczesnej

Systemy edukacyjne charakteryzują się indywidualną dynamiką rozwoju. Tempo tych zmian zależy od czynników formalnych, jak i nieformalnych. Do pierwszej grupy zalicza się wszystkie zabiegi o charakterze normatywno-prawnym i organizacyjno-strukturalnym, a do grupy drugiej należą czynności wynikające ze struktur nieformalnych, świadomości i zachowań podmiotów procesu edukacyjnego. Realizacja przyjętych zamierzeń dokonuje się w aktualnej transformacji przez proces przekazu komunikacji.

Społeczeństwo egzystuje i rozwija się właśnie dzięki procesom przekazu, podobnie jak w życiu biologicznym. Przekazywanie w społeczeństwie realizuje się przez wpajanie młodemu pokoleniu określonych form działania, sposobu myślenia czy odczuwania. Gdyby nie było przekazywania nadziei, marzeń, wypracowanych norm i poglądów młodym, zaczynającym brać udział w życiu grupy — społeczeństwo jako całość przestałoby istnieć. Jednostka dojrzała góruje zasobem swych doświadczeń, osiągnąć nad niedojrzałą, i to właśnie stwarza potrzebę nauczania młodych. Konieczność tej nauki stanowi potężny bodziec do nadawania wiedzy, opartej na nagromadzonych doświadczeniach, takiego układu i takiej formy, które uczyniłyby ją łatwo przekazywalną, a co za tym idzie, najlepiej nadającą się do praktycznego zastosowania (Dewey, 1963).

Wprowadzane systematycznie do systemu edukacji zmiany, na podstawie przyjętych kierunków demokratyzacji, gwarantują wolność nauczania, umożliwiają realizowanie indywidualnych aspiracji kształcenia, wybór zawodu oraz zakładanie i prowadzenie szkół niepaństwowych. Akcentuje się także szeroką autonomię szkół jako społeczności nauczycieli, uczniów i rodziców.

Przyjęte kierunki reform mają szeroki zakres i dotyczą zarówno struktury systemu edukacji, jak i jej celów, wartości i funkcjonowania. Demokratyzacja edukacji w jej wielozakresowym układzie możliwa jest tylko i wyłącznie drogą stopniowych reform. Systemu edukacji nie można z dnia na dzień zmienić. Jedynie stopniowe i konsekwentne reformowanie pozwala osiągnąć zamierzone skutki.

Elementy charakterystyczne dla poprzedniego systemu edukacji ulegają stopniowemu przekształcaniu. Istotne są tu te zabiegi, które urzeczywistniają zaplanowaną demokratyzację edukacji we wszystkich jej zakresach.

Dotychczasowe struktury typu liniowego ulegają spłaszczeniu na rzecz struktur typu demokratycznego, gdzie istotne czynności decyzyjne podejmowane są najbliżej tzw. instytucji bezpośredniego oddziaływania pedagogicznego. Funkcje dyspozycyjno-zarządzające wyższych ośrodków dyspozycyjnych ustępują miejsca funkcjom samoorganizacji i samoregulacji procesów edukacyjnych w instytucjach oświatowych. Organizacja i kierowanie typu

autokratycznego przekształcają się w demokratyczny sposób zarządzania oświatowego.

Programy szkolne oraz system kształcenia wymagają nie tylko form administracyjnych, ale i bezpośredniego zaangażowania w tworzeniu systemów edukacyjnych poszczególnych instytucji oświatowych oraz podmiotów występujących w procesie kształcenia i wychowania.

W procesie demokratyzacji nieodzowne staje się odpowiednie przygotowanie nauczycieli do realizacji zadań pedagogicznych. A mianowicie stworzenie odpowiedniego systemu kształcenia nauczycieli, ale także prawidłowe wykorzystanie posiadanych kwalifikacji i umiejętności już w praktycznej realizacji celów i wartości pedagogicznych.

Wyraźny kierunek rozwoju nowych funkcji i zasad oświaty społeczeństwa demokratycznego widoczny jest w wielu sferach systemu oświaty w Polsce. Także rola Kościoła w ciągu dziejów i ostatnich lat miała istotne znaczenie. W okresie komunizmu był w jawnej opozycji do tego systemu. Również funkcja inteligencji w splocie socjokulturowych aspektów była i jest bardzo wyraźna. Nieco inaczej postrzega się zagadnienie egalitaryzmu w edukacji narodowej, który stanowi określony fundament w procesie transformacji (Radziejewicz-Winnicki, 1994).

Wymienione kierunki zmian odnoszą się jedynie do najistotniejszych czynników, będących *conditio sine qua non* demokratyzacji oświaty w Polsce.

Demokratyzacja a efektywność pedagogiczna

Edukacja w swoim wielozakresowym układzie zależności strukturalnych i funkcjonalnych stanowi jeden z istotnych elementów systemu społecznego. To właśnie dzięki niej dokonuje się proces kulturowej transmisji międzynarodowej. Proces przekazu wiedzy i wartości w szerokim tego słowa znaczeniu. Oświata umożliwia jednostce udział w procesach edukacji, a także dostarcza społeczeństwu przygotowaną do życia jednostkę. Dlatego też można przyjąć twierdzenie, że aby przygotować jednostkę do funkcjonowania w społeczeństwie demokratycznym i państwie prawa, konieczne są demokratyczne warunki funkcjonowania oświaty, w których jednostka rośnie, zdobywa wiedzę i doświadczenie.

Oświata to nie odrębny twór w strukturze społecznej kraju. Jest ona uwikłana z jednej strony w procesy społeczno-polityczne, a z drugiej — gospodarcze, ekonomiczne i finansowe (Jensen, 1986). Te wielozakresowe powiązania dają szansę swobodnego i autonomicznego funkcjonowania oświaty

tylko i wyłącznie w państwie demokratycznym. Stąd też stopień demokratyzacji oświaty zależy od stopnia demokratyzacji życia społeczno-politycznego kraju.

Szkoły powinny rozpocząć wychowanie dla demokracji i współuczestnictwa możliwie jak najwcześniej. Zachowanie demokratyczne musi być w szkole praktykowane jako podstawa kształtująca obywatelskie prawa i obowiązki. Powinna być to dominująca i znacząca forma w codziennym życiu szkoły i jako przykład można wymienić koncepcje społeczeństwa sprawiedliwego — *just community*. Chodzi więc o udział dzieci i młodzieży w podejmowaniu decyzji, we współdecydowaniu. W podstawowej sferze „demokracji” w szkole, a mianowicie w kształtowaniu procesu edukacyjnego, dzieci i młodzież winni być podmiotem procesu uczenia się, zdobywania doświadczenia i umiejętności współpracy z innymi (*Bildungskommission NRW*, 1995).

Postęp edukacyjny jest istotnym kryterium uwzględnianym we wszystkich podejmowanych działaniach reformatorskich. Efektywność edukacyjną można rozpatrywać w kilku podstawowych zakresach (Lewowicki, 1991).

Po pierwsze — w sferze pedagogicznej; efektywność stanowi tu funkcję wielu czynników mających związek z bezpośrednią realizacją zaplanowanych celów dydaktyczno-wychowawczych. Ustalone kryteria odnoszą się z reguły do stopnia i zakresu uzyskanej przez uczniów wiedzy, rozwiniętych umiejętności oraz konkretnych zachowań.

Po drugie — w sferze psychologicznej; uwzględnia się tu kryteria indywidualnego rozwoju ucznia, jego zdolności poznawczych, inteligencji, rozwoju myślenia, zainteresowań, itp. Także środowisko wychowawcze jest określonym generatorem kształtowania norm i wartości jednostki oraz rozwoju jego osobowości.

Po trzecie — w sferze społecznej; kryteria efektywności koncentrują się tu na stopniu przygotowania jednostki do uczestnictwa w życiu publicznym. Społeczeństwo jako „przekaziciel” wartości kulturowych przygotowuje jednostkę do uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz do kreowania nowych wartości.

Doskonalenie oświaty w warunkach demokratycznych zwiększa efektywność oddziaływania pedagogicznego w procesie przygotowania jednostki do życia w społeczeństwie, w którym obowiązują zasady równości i sprawiedliwości obywatelskiej. Edukacja demokratyczna daje możliwość wykształcenia młodego pokolenia przygotowanego do życia zbiorowego w warunkach demokratycznych.

W kierunku integracji europejskiej

Świadomość demokracji oraz działania demokratyczne to istotne cele wspólnego europejskiego systemu kształcenia i wychowania. W procesie jednoczenia Europy przygotowanie do demokratycznych zachowań stawia przed oświatą nowe cele i wartości. Oświata, przynależność państwowa a interes jednostki to następne problemy na drodze do demokratyzacji życia społecznego we współczesnej Europie (Siemieniak, 1994).

Zagadnienie równości szans edukacyjnych rozstrzyga się w polityce oświatowej wielu państw wraz z koncepcją demokratyzacji szkolnictwa. Wydłużenie obowiązkowego szkolnego, zwiększenie liczby miejsc w szkolnictwie średnim i wyższym oraz ułatwiony dostęp do większości typów szkół to określone symptomy demokratyzacji oświaty.

W ramach poprawy jakości kształcenia uwzględnia się racjonalne rozłożenie materiału nauczania na poszczególnych latach nauki. Nowością jest także wprowadzenie do programów szkół nauki języka obcego oraz wiedzy o życiu i kulturze innych państw Wspólnoty Europejskiej. Wprowadzenie natomiast do szkół nowoczesnych technologii informacyjnych ma na celu przygotowanie młodzieży do samodzielnej, twórczej pracy, a w przyszłości do kształcenia ustawicznego. Następne zagadnienie to reforma poradnictwa pedagogiczno-zawodowego, związanego z przygotowaniem młodzieży do bardziej aktywnego i trafnego wyboru zawodu, zgodnie z własnymi aspiracjami życiowymi i potrzebami społeczeństwa. Europejskim ideałem wychowawczym stała się edukacja dla pokoju, zgodna z *Europejską konwencją praw człowieka*, przyjętą przez Radę Europy w 1950 roku. Demokracja, człowiek, wspólnota, Europa — to hasła określające współczesny kierunek edukacyjno-wychowawczy (Dziwolak, 1995).

Proces integracji europejskiej powinien prowadzić do utworzenia obszaru oświatowego Europy w tym sensie, że w rezultacie zlikwidowania wszystkich granic narodowe systemy oświaty otworzą się do ścisłej współpracy. Kluczowa rola przypada tu szkolnictwu wyższemu (Schauann, 1993). Punktem wyjścia tworzenia i rozwoju europejskiej polityki szkolnictwa wyższego na podstawie umowy z Maastricht jest opracowanie najistotniejszych dla szkół wyższych kwestii. Wymienić tu można następujące problemy:

- mobilność studiujących w ramach wspólnoty,
- współpracę szkół wyższych na płaszczyźnie europejskiej,
- Europę w programach studiów,
- znaczenie języków obcych,
- uznanie kwalifikacji,
- międzynarodowe znaczenie szkół wyższych (*Stellungnahme der Hochschulrektorenkonferenz (HRK)*, 1993).

Systemy szkolnictwa wyższego w poszczególnych krajach członkowskich są zróżnicowane zarówno w sferze infrastruktury, jak i aktów normatywnych regulujących ich funkcjonowanie. Niektóre kwestie są wręcz sprzeczne, istnieje więc potrzeba uregulowania tych spraw. Proces integracji europejskiej prowadzi nie tylko do ściślej współpracy gospodarczej, ale także kulturalnej i naukowej. Nowe zadania stają więc przed uniwersytetem, który poza funkcją kształcąca odgrywa rolę społeczną i naukowo-badawczą.

Postępująca integracja wymaga dostosowania się do międzynarodowych warunków, jakie się obecnie kształtują. Modernizacja i reformowanie szkolnictwa nie dotyczy tylko i wyłącznie zmian w zakresie treści kształcenia czy organizacji procesu edukacyjnego, ale także badań naukowych, polityki oświatowej i sposobów finansowania.

Zainicjowany proces zmian i reform systemu edukacji wymaga uwzględnienia problemów specyficznych dla oświaty polskiej oraz zagadnień dotyczących kształcenia i wychowania w Unii Europejskiej. To niejako podwójne ujęcie problemów współczesnej edukacji: z jednej strony — w kategoriach danego państwa, a z drugiej — w kategoriach europejskich, stanowi podstawę działań prawie wszystkich krajów Wspólnoty.

Aby pokonać wewnętrzne problemy edukacyjne w obecnym procesie transformacji, wymagane są nie tylko twórcze i trafne rozwiązania teoretyczne reformatorów oświaty, ale także metodyczne i praktyczne realizowanie przyjętych koncepcji. Stąd też kreatywne oraz profesjonalne działanie podmiotów uczestniczących w procesie kształcenia i wychowania.

Nauka nowego sposobu działania i myślenia, opartego na zasadach demokratycznych, napotyka wiele barier. Pokonanie nawyków i rutyny, jakie wiążą się z kilkudziesięcioletnim funkcjonowaniem oświaty o scentralizowanym sposobie zarządzania i kierowania, nie jest możliwe do osiągnięcia tylko i wyłącznie drogą zabiegów administracyjnych. Konieczne są formy do kształcenia teoretycznego oraz praktycznego doskonalenia umiejętności kadry nauczycielskiej oraz nadzoru pedagogicznego.

Zaakcentowane tylko niektóre zagadnienia w złożonym konglomeracie problemów, związanych ze współczesną edukacją w Polsce w procesie transformacji, wskazują wyraźnie na pozytywne przemiany w kierunku demokracji oraz kształtowania oświaty wolnej, w której wszystkie podmioty procesu edukacyjnego zaczynają mieć aktywny udział w jego kreowaniu.

Bibliografia

- Bildungskommission NRW*, 1995: *Zukunft der Bildung, Schule der Zukunft*. Neuwied—Kriftel—Berlin.
- Dewey J., 1963: *Demokracja i wychowanie*. Warszawa.
- Dziewolak D., 1995: *Polityka oświatowa wspólnoty europejskiej*. Warszawa.
- Held D., red., 1983: *States and Societies*. New York—London.
- Jensen K., 1986: *Work, Education and Democratisation*. In: *Youth, Unemployment and Schooling*. Red. S. Walker, L. Barton. Philadelphia.
- Koralewicz J., Wnuk-Lipiński E., 1987: *Wizje społeczeństwa, zróżnicowań i nierówności w świadomości zbiorowej*. „*Studia Socjologiczne*”, nr 2.
- Lewowicki T., 1991: *Efektywność kształcenia — typowe ujęcia, dylematy, wyznania*. „*Edukacja*”, nr 3.
- Radziewicz-Winnicki A., 1994: *Educational Democratization of Extramural Areas. The Case of Poland*. Katowice.
- Schaumann F., 1993: *Die Konsequenzen der Beschlüsse von Maastricht für die Hochschul- und Forschungspolitik in Europa*. „*Das Hochschulwesen*”, Nr 1.
- Siemieniak H., 1994: *Kształcenie i wychowanie w Europie*. „*Ruch Pedagogiczny*”, nr 3—4.
- Steiner J., 1993: *Demokracje europejskie*. Rzeszów.
- Stellungnahme der Hochschulrektorenkonferenz (HRK)*, 1993: „*Das Hochschulwesen*”, Nr 1.